

اثبات مهدویت در فلسفه ملاصدرا

۱. رحیم حبیب الهی: گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران
۲. میثم امانی*: گروه معارف اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران
۳. سید سجاد ساداتی زاده: استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی دزفول، دزفول، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: meysamamani1359@yahoo.com

چکیده

اندیشه مهدویت و ظهور منجی عالم بشریت باور سترگی است که ریشه در اعماق تاریخ دارد. نه تنها در اسلام بلکه ریشه در ادیان و مذاهب قبل از اسلام هم دارد و هر کدام به نوعی بر این باور بوده‌اند. حتی مکاتب غیرمذهبی و دینی مثل زرتشت، بودایی، هندو و غیره هم به یک منجی و نجات‌دهنده در آخرالزمان اعتقاد و باور دارند. جریان خروشان این تفکر در بستر ادیان و مذاهب و فرهنگ بشری، انبوهی از آگاهی‌ها، پیشگویی‌ها، آرمان‌ها، افسانه‌ها و تخیلاتی را فراهم آورده است. اما شیعیان، دیو یأس و ناامیدی را از خویش دور رانده و به عاقبت و سرنوشت روشن بشر خوشبین هستند و آینده جهان را پیروز می‌دانند، ولی عقیده دارند که احکام و قوانین بشری برای اصلاح و اداره جهان، کافی نیست. بلکه فقط قوانین و دستورات جامع و متین اسلام را که از منبع وحی و الهام سرچشمه گرفته را برای تامین سعادت بشر صالح می‌دانند. در این مقاله ما می‌خواهیم مهدویت را در اندیشه ملاصدرا مورد بحث و بررسی قرار داده و از حیث مبانی مهدویت، جایگاه مهدویت، اثبات مهدویت از نظر ملاصدرا و معرفت‌شناسی و... حضرت را با روش توصیفی و تحلیلی تبیین نموده و در پایان با توجه به مطالب ذکر شده به نتیجه مطلوب و مورد نظر برسیم.

کلیدواژگان: مهدویت، امامت، ولایت، انسان کامل، ملاصدرا.

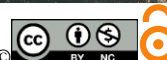
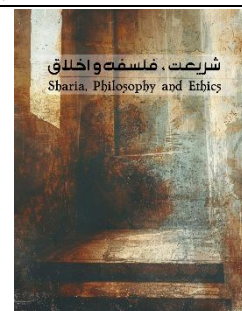
شبهه استناددهی: حبیب‌الهی، رحیم، امانی، میثم، و ساداتی زاده، سید سجاد. (۱۴۰۵). اثبات مهدویت در فلسفه ملاصدرا. شریعت، فلسفه و اخلاق، ۴(۱)، ۱۴-۱.

تاریخ ارسال: ۱۰ آذر ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۲۱ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش: ۲۸ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ چاپ: ۱۵ فروردین ۱۴۰۵

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

The Proof of Mahdism in Mulla Sadra's Philosophy

1. Rahim Habibolahi: Department of Philosophy and Islamic Theology, Ahv.C., Islamic Azad University, Ahvaz, Iran
2. Meysam Amani*: Department of Islamic Studies, Ahv.C., Islamic Azad University, Ahvaz, Iran
3. Seyed Sajad Sadati Zadeh: Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Medicine, Dezful University of Medical Sciences, Dezful, Iran

*Corresponding Author's Email: meysamamani1359@yahoo.com

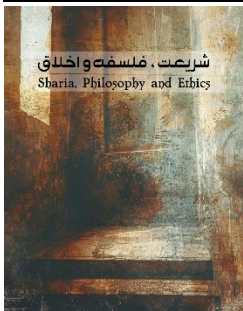
Abstract

The doctrine of Mahdism and the advent of the savior of humanity is a profound belief deeply rooted in history. It originates not only within Islam but also traces back to pre-Islamic religions and denominations, each of which has embraced this belief in some capacity. Even other religious and philosophical traditions, such as Zoroastrianism, Buddhism, Hinduism, and others, believe in an eschatological savior and deliverer. The surging current of this paradigm across human religions, sects, and cultures has engendered a plethora of knowledge, prophecies, ideals, myths, and imaginations. However, the Shiites have dispelled the specter of despair and hopelessness; they remain optimistic regarding the bright destiny of mankind and foresee a triumphant future for the world. Nevertheless, they maintain that secular human laws and regulations are insufficient for the reformation and governance of the world. Instead, they posit that only the comprehensive and robust laws and precepts of Islam, emanating from the source of divine revelation and inspiration, are competent to secure human felicity. In this article, we aim to discuss and investigate the concept of Mahdism in the philosophy of Mulla Sadra. Employing a descriptive-analytical methodology, we elucidate this doctrine in terms of the foundations of Mahdism, its ontological position, Mulla Sadra's proofs for Mahdism, and the epistemological dimensions concerning the Promised Imam. Finally, based on the articulated premises, the study draws the intended logical conclusions.

Keywords: *Mahdism, Imamate, Wilayat, Perfect Man, Mulla Sadra.*

How to cite: Habibolahi, R., Amani, M., & Sadati Zadeh, S. S. (2026). The Proof of Mahdism in Mulla Sadra's Philosophy. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(1), 1-14.

Submit Date: 30 November 2025

Revise Date: 11 March 2026

Accept Date: 18 March 2026

Publish Date: 04 April 2026

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Extended Abstract

The concept of Mahdism and the advent of a universal savior represents a profound and deeply rooted belief that permeates the annals of human history and spans across a multitude of religious and cultural paradigms. This enduring conviction is not exclusively confined to the Islamic tradition; rather, it finds robust echoes in pre-Islamic religions and various global belief systems, including Zoroastrianism, Buddhism, and Hinduism, all of which harbor the anticipation of an eschatological redeemer destined to emancipate humanity from the shackles of oppression and moral decay. Within the vast matrix of human culture, this fervent expectation has generated an extensive reservoir of prophecies, ideals, myths, and collective aspirations. However, within the Shiite Islamic framework, this belief transcends mere mythological hope, actively dispelling the specter of despair and fostering a profound, proactive optimism regarding the ultimate trajectory of human civilization. The Shiite perspective fundamentally asserts that flawed, human-constructed legislative frameworks are inherently insufficient for the holistic administration and moral rectification of the global order. Instead, it posits that only the comprehensive, divine ordinances of Islam, emanating directly from infallible revelation, possess the requisite profundity to secure humanity's ultimate salvation and well-being. Mahdism, fundamentally defined as the resolute belief in the reappearance of Muhammad al-Mahdi, represents the establishment of a promised era of universal justice and absolute equity, a concept validated by both Quranic scriptures and prophetic traditions (3). Consequently, ensuring the continuity of divine guidance necessitates the perpetual existence of an infallible Imam to sustain the theological and legislative trajectory of prophethood, thereby shielding the global populace from spiritual stagnation (1). Nevertheless, the historical landscape is frequently marred by opportunistic impostors who, driven by an insatiable thirst for political hegemony, personal ambition, or colonial machinations, have deceitfully appropriated the title of the promised Mahdi to manipulate the genuine eschatological hopes of the masses (5). Despite these fraudulent claims, the authentic doctrine remains firmly grounded in divine promises and scriptural evidence that unequivocally guarantee the eventual triumph of the righteous inheritors of the earth (4).

At the core of Mulla Sadra's Transcendent Theosophy lies the profound metaphysical exposition of the "Perfect Man" (Insan-e-Kamil), a foundational concept that seamlessly bridges Islamic mysticism with rigorous philosophical inquiry and serves as the ontological bedrock for the doctrine of Mahdism. Mulla Sadra, drawing profound inspiration from the mystical architecture of Ibn Arabi, conceptualizes the Perfect Man as the ultimate divine microcosm—a singular, comprehensive entity that encapsulates the entirety of existence within his boundless metaphysical being. The universe itself is viewed as the macrocosm, while the Perfect Man operates as the divine prototype and the microcosm who perfectly mirrors all divine attributes and names. According to Sadra's philosophical framework, human nature is not a static essence but a fluid, hierarchical reality characterized by continuous substantial motion. Through this relentless ontological progression, an individual can ascend from the lowest rungs of physical, material existence, navigate through the intermediate imaginal realms, and ultimately reach the zenith of intellectual and divine abstraction. Upon completing the rigorous spiritual odysseys—often conceptualized as the Four Intellectual Journeys—the wayfarer systematically purifies his soul, adorns himself with divine attributes, and actualizes his potential to become the veritable vicegerent of God on earth (6). This extraordinary state of divine vicegerency encompasses two distinct dimensions: a major vicegerency over the higher, immaterial realms and a minor vicegerency overseeing the temporal, natural world. It is precisely due to this unparalleled cosmic comprehensiveness and supreme ontological status that the Perfect Man is rendered worthy of the prostration of the angels, establishing him as the existential pinnacle of creation without whom the universe would lack its fundamental purpose and teleological direction (7).

Building upon the paradigm of the Perfect Man, Mulla Sadra meticulously articulates the intertwined concepts of Imamate and Wilayah, positioning them as the indispensable continuations of the prophetic mission and the primary conduits of divine grace (Wasitah al-Fayd). Etymologically, Wilayah signifies proximity, profound love, and divine authority. In Sadra's philosophical lexicon, while the legislative epoch of prophethood culminated with Prophet Muhammad, its esoteric, inner reality continues unabated until the Day of Judgment through the unbroken lineage of Wilayah manifested in the infallible Imams (8). Sadra meticulously bifurcates Wilayah into general and specific categories, further subdividing the specific Wilayah into an acquired state attained through rigorous spiritual asceticism and an innate or bestowed state driven entirely by pre-eternal divine attraction. The Imams, occupying the apex of this spiritual hierarchy, possess a bestowed Wilayah that grants them an irrevocable, demonstrative, and intuitive knowledge of God, His attributes, and the intricate workings of the cosmos (9). Beyond merely serving as spiritual guides, the Imams function as the very lifeline of the universe. According to the ontological framework of Transcendent Theosophy, the divine essence governs the material realm not through direct intervention, but through a meticulously structured hierarchy of existential mediators. The Perfect Man—the infallible Imam—acts as this supreme intermediary, channeling the continuous flow of existence, sustenance, and divine grace from the metaphysical realm to the contingent universe. The universe is sustained strictly because of the enduring presence of this divine proof on earth; should the earth ever be devoid of the Imam, the entire cosmic structure would implode, collapsing under the weight of its own existential poverty and returning to the abyss of absolute nothingness (10).

Mulla Sadra employs highly sophisticated rational and philosophical arguments to unequivocally demonstrate the absolute necessity of the continuous presence of the Mahdi, most notably utilizing the Theological Argument of Grace (Burhan al-Lutf) and the deeply metaphysical Rule of the Nobler Contingent (Qa'idat al-Imkan al-Ashraf). From a theological standpoint, the Argument of Grace posits that God, being perfectly just and merciful, is compelled by His own perfection to provide humanity with every necessary means to attain spiritual salvation and avert moral corruption. The physical and spiritual presence of an infallible leader—a sovereign who systematically eradicates tyranny, establishes equity, and impeccably guides the populace toward divine injunctions—constitutes the highest manifestation of this divine grace. Therefore, the appointment and preservation of such an Imam is a rational necessity incumbent upon the Divine. However, Mulla Sadra's most profound contribution to this discourse lies in his philosophical application of the Rule of the Nobler Contingent. This rule dictates that in the hierarchical descent of existence, a nobler and more perfect contingent being must necessarily exist prior to the emanation of a lesser, baser contingent being. Because the infallible Imam represents the absolute highest perfection of human and terrestrial existence, his ontological reality must precede and sustain the existence of all lower forms of life, including ordinary humans, animals, plants, and inanimate matter. In his extensive commentaries on Islamic traditions, Sadra explicitly states that the relation of the Divine Proof to the rest of humanity is analogous to the relation of human beings to animals; just as the earth would perish without mankind, all earthly creations would face immediate annihilation without the presence of the Imam, rendering him the ultimate final cause of the entire physical cosmos (2).

While Mulla Sadra's metaphysical architecture provides robust rational substantiation for Mahdism, his philosophy is intrinsically harmonized with the traditional and textual proofs (Naqli) derived from the Holy Quran and the extensively authenticated traditions (Hadith) of the Prophet and his progeny. Mulla Sadra seamlessly integrates scriptural exegesis with philosophical analysis, referencing numerous Quranic verses—such as those explicitly promising that the righteous servants shall inherit the earth and that the oppressed shall be elevated to the status of global leaders—as incontrovertible evidence of the impending establishment of a universal government of divine justice. Furthermore, Sadra heavily relies on the profound narrations compiled in seminal works like Usul al-Kafi, extensively commenting on traditions which declare that the earth can never be devoid of a Hujjah, and that this divine proof existed prior to creation, alongside creation, and will

endure long after the physical universe ceases to exist. He elucidates that the Imam is the ultimate objective of the cosmos, the primary entity for whom the vast architecture of existence was intentionally designed. Textual evidence also encompasses historical documentation regarding the unequivocal designation (Nass) of the Twelfth Imam and the astonishing miracles attributed to him. Historical compilations written significantly prior to the occultation miraculously predicted the prolonged disappearance of the Mahdi, systematically chronicling the accounts of his birth, his interactions with close deputies, and his miraculous interventions (11). Sadra addresses skeptics of the Mahdi's unprecedented longevity by drawing theological parallels to the miraculous lifespan of Jesus Christ, asserting that any denial of the Imam's existence is merely a byproduct of intellectual deficiency, frail faith, and an inability to comprehend the profound metaphysical mechanics of divine preservation (2).

In conclusion, the profound integration of Mahdism within the Transcendent Theosophy of Mulla Sadra represents a monumental intellectual achievement that masterfully synthesizes rigorous philosophical deduction, mystical intuition, and foundational Islamic theology. By meticulously elevating the concept of the promised savior from a mere historical or eschatological anticipation to an absolute ontological imperative, this philosophical framework establishes that the continuous existence of the infallible Imam is not merely a sociopolitical necessity but the very metaphysical heartbeat of the universe. The Imam operates as the pinnacle of human perfection, the final cause of the cosmic order, and the indispensable mediator through which all divine grace flows into the contingent world. Mulla Sadra brilliantly delineates the crucial distinction between the esoteric reality of the Imamate—an innate, God-given perfection that remains eternally constant regardless of societal recognition—and its exoteric manifestation, which relies on the collective readiness and spiritual maturation of human civilization. While humanity has historically squandered the opportunity to benefit fully from the overt leadership of the Imams due to tyranny and profound ignorance, the ultimate teleology of the universe remains inherently optimistic and firmly directed toward justice. The grand narrative of existence, according to this transcendent paradigm, is irrevocably steering toward the glorious reappearance of the universal savior, an epochal event that will seamlessly align the spiritual architecture of the heavens with the sociopolitical administration of the earth, thereby realizing the ultimate divine purpose of creation and establishing an everlasting era of pristine global equity.

موضوع مهدویت و اعتقاد به قول ضرورت و جوب وجود یک امام در هر زمان، اهمیت تبیین و دفاع از مهدویت را بیشتر می‌کند زیرا این اعتقاد مشترک بین همه ادیان و مذاهب به منجی عالم، حتی در ادیان غیرالهی مثل زرتشت، بودا و غیره باعث نیاز به امام و هدایتگر معصوم در هر زمان به منظور استمرار خط نبوت و امتداد آن از لحاظ حکم موجب می‌شود دایره نبوت بسته نمی‌باشد و ولایت مهدوی در امتداد دایره نبوت قرار گیرد. بنابراین در بررسی آرای فلسفی ملاصدرا پیرامون مهدویت که موضوع همین مقاله است، باید بیش از هر چیز به استدلال‌های ایشان بر ضرورت وجود امام در هر زمان توجه کرد. ملاصدرا ده استدلال بر جوب وجود امام در هر زمان می‌آورد، به عنوان مثال استدلال اول خود را در تفسیر حدیث سوم از باب «الاضطرار الی الحجه» بیان می‌کند. وی همچنین استدلال دوم خود را بر جوب وجود امام در هر زمان در شرح حدیث اول از باب «ان الارض لاتخلوا من حجه» مطرح می‌کند. بدین ترتیب که نصب امام لطفی از جانب خداوند بر بندگان است. چرا که با وجود امام به عنوان رئیس قاهر، دوری امت از امور قبیح و نزدیکی شان به واجبات بیشتر می‌شود. از طرف دیگر، فعل لطف بر خداوند واجب است، پس نصب امام بر خدا، واجب است (1). که این مطلب را در بحث اثبات مهدویت در برهان لطف هم آورده‌ایم. ملاصدرا برای ائمه اطهار کرامات و خرق عادات فراوان قائل است، وی علاوه بر کرامات و خرق عادات حصول مرتبه پایین تری از وحی را برای ائمه و اولیا که الهام نام دارد، ممکن می‌داند.

تعریف مهدویت:

مهدویت مصدر جعلی کلمه مهدی است و در اصطلاح اعتقاد به ظهور مهدی علیه‌السلام را می‌گویند که از جمله معتقدات اصولی مذهب شیعه اثنی عشری و همان پدید آمدن حکومت عدل جهانی است که اسلام وعده قطعی ظهورش را داده و استمرار ولایت و عدالت در سراسر جهان به دست ایشان مقرر خواهد شد (3) (2). عقیده به پیدایی و ظهور نجات‌دهنده غیبی و مصلح جهانی و انتظار فرج عالم بشریت از اعتقادات مسلم مسلمانان، خصوصاً شیعیان است که می‌گویند از اهل بیت پیامبر اکرم (ص) خواهد بود و شخص پیغمبر اسلام (ص) این عقیده را بارها در بین مسلمانان رواج داد و نوید پیدایی چنین مصلحی را اعلام کرده بود.

این موضوع در اسلام به قدری مسلم است که در باره آن کتاب‌هایی تالیف شده است که تاریخ نگارش بعضی از آنها، سال‌ها پیش از تولد حضرت مهدی (عج) بوده. مانند کتاب المشیخه که یک صد سال قبل از غیبت نوشته شده و اخبار مربوط به غیبت حضرت مهدی (عج) در آن آمده است. احادیث و روایات در خصوص امام مهدی را نه تنها شیعیان بلکه اهل سنت نیز در کتب صحاح خود جمع‌آوری کرده‌اند.

(4) در قرآن کریم آیات زیادی دلالت بر منجی عالم بشریت، مهدی موعود دارد که در اینجا ما فقط دو آیه را به عنوان نمونه ذکر می‌کنیم. یکی آیه ۱۰۵ سوره انبیا، که ترجمه آیه این است، «ما بعد از آنکه در تورات نوشته بودیم، در زبور هم نوشتیم که بندگان شایسته ما، وارث زمین می‌شوند.» دوم: سوره قصص، آیه پنج، که ترجمه آیه این است. «ما اراده کردیم که بر ضعف‌های زمین منت نهاده و آنان را پیشوا و وارث زمینشان گردانیم.» ولی متأسفانه عده‌ای از مدعیان دروغین که در طول تاریخ خود را به عنوان مهدی موعود معرفی کرده‌اند، که البته این عده کم هم نیستند، ولی مشهورترین آنها کسانی که در تاریخ به مدعیان مهدویت شهرت یافته‌اند را به اعتباری بر سه گروه قابل تقسیم‌اند:

الف- کسانی که دیگران روی انگیزه‌های خاصی، آنان را مهدی موعود خواندند (مانند: محمد حنفیه، زید، محمد بن عبدالله محض).

ب- کسانی که به انگیزه جاه‌طلبی و قدرت‌خواهی، چنین ادعای دروغین نمودند (مانند: مهدی عباسی).

ج- کسانی که طبق نقشه استعمار و به اشاره بیدادگران، به چنین دجال‌گری و فریب دست یازیدن و خود را مهدی موعود معرفی کردند (مانند: علی محمد باب) (5).

مبانی مهدویت در فلسفه ملاصدرا

مبانی مهدویت عبارتند از: انسان کامل، امامت و ولایت، واسطه فیض الهی، برهان اتمام حجت، برهان تجلی اعظم، برهان علت غایی و... در اینجا هر کدام از مبانی فوق‌الذکر را به طور خلاصه و مجمل توضیح و تحلیل می‌کنیم.

انسان کامل:

در تمام فرهنگ‌ها و مکاتب فکری و فلسفی ردپایی از انسان کامل وجود دارد. در مکتب فلسفی-عرفانی صدرالمتالهین شیرازی رحمت‌الله‌علیه مفصل راجع به انسان کامل بحث شده است.

نباید از نظر دور داشت که در شناسایی انسان کامل در هر دوره‌ای از ادوار بر روی مفهومی خاص تکیه شده و هر مکتب و نظام فکری در شناسایی انسان کامل بر مفهومی ویژه و برداشتی خاص از انسان تکیه دارد، در واقع تلقی وی را از انسان نشان می‌دهد. ولی از آنجایی که انسان کامل دارای ابعاد گوناگونی است، لذا مفاهیم متعددی بر او حمل می‌شود که هر مفهوم بیانگر بعدی از ابعاد اوست. از همین رو در تمام فرهنگ‌ها و مکاتب فکری و فلسفی و آیین‌ها و مذاهب و ادیان الهی ردپایی از انسان کامل را مشاهده می‌کنیم. اما هدف ما این است که در مکتب فلسفی-عرفانی صدرالفلاسفه و شیخ‌العرفا مرحوم صدرالمتالهین شیرازی به تحلیل انسان کامل و مطلوب از دیدگاه ایشان بپردازیم.

ملاصدرا در تبیین عرفانی خود از سیمای انسان کامل به تاسی از محی‌الدین عربی، انسان کامل را نسخه الهی و دارای جامعیت کبرا و عالم صغیر می‌داند، همچنان که عالم، انسان کبیر است. او معتقد است انسان حقیقت واحد ذومراتبی است که در ذات و گوهر خود دائماً در تحول و سیلان است و به واسطه این حرکت در جانب علم می‌تواند از مرتبه طبیعت به مجرد مثالی و سپس به مجرد عقلی و در نهایت به مقام فوق مجرد یعنی مقام الهی که هیچ حد و محدودیت و ماهیتی ندارد نائل آیند. همان‌طور که در جانب عمل نیز پس از تخلیه و تجلیه و تحلیه و طی اسفار اربعه الی الله به مقام «انسان کامل» و خلیفه خداوند بر روی زمین نائل می‌گردد (6).

به عقیده ملاصدرا خلافت این چنین انسانی خود دو گونه است، چرا که او از طرفی همه حقایق عالم اعلی و سفلی را در خود جمع دارد. از این جهت او شایسته خلافت کبری در عالم کبیر است و هم از این روست که خداوند ملائکه را فرمود تا آدمیان را سجده کنند، از طرفی دیگر او که این چنین مسجود ملائکه می‌گردد به طریق اولی مسجود عالم طبیعت هم هست، پس برای او خلافت صغیرایی هم در عالم طبیعت وجود دارد (7).

امامت و ولایت:

امامت در لغت به معنای پیش‌روی، پیش‌نمازی، ریاست عامه، دوستی، یاری دادن، به دست گرفتن کاری، فرماندهی کردن و... است و در اصطلاح منصب الهی و خدادادی است که در برگیرنده همه فضیلت‌ها و کمالات انسانی است. طبق این تعریف امام معصوم علیهم‌السلام از سوی خداوند و به وسیله پیامبر (ص) تعیین و نصب می‌شوند، و دارای همان فضایل و امتیازات و اختیارات پیامبر (ص) به جز مقام نبوت هستند. بنابراین در تعریف امامت می‌گوییم: ریاست عامه امت مسلمان در امر دینی و دنیوی، و به گونه‌ای است که به جانشینی پیامبر (ص) و برای حفظ و تداوم شریعت الهی است.

یکی از مولفه‌های امامت، واجب‌الاطاعه بودن است. واژه «ولایت و سرپرستی» در تعریف امامت، معنای وجوب اطاعت را به دنبال دارد، تصریح به این قید در تعریف امامت، تأکید بر این است که امام صرفاً فقط راهنما نیست، بلکه والی و پیشوا نیز هست. در واقع هر امامی واجب‌الاطاعه است و این وجوب منحصرأ مفهوم حقوقی ندارد، بلکه مفهوم دینی دارد و بدین معناست که «عدم اطاعت از امام گناه می‌باشد».

تعریف ولایت: ولایت در لغت یعنی فرمانروایی، پادشاهی، دوستداری، قرابت و خویشی. به عقیده ملاصدرا، نبوت از لحاظ ماهیتش از طریق ولایت ادامه خواهد یافت، به نظر وی ائمه معصومین (ع) هم از مصادیق ولی شناخته می‌شوند. ملاصدرا در کتاب مفاتیح‌الغیب در بحثی مستقل پیرامون ولایت، نخست به معنای لغوی ولایت می‌پردازد. به نظر وی این کلمه از «ولی» مشتق شده و آن به معنای «قرب» است و به همین سبب، حبیب را به جهت نزدیکی به محبوب «ولی» خوانند.

اما او در بیان معنای اصطلاحی «ولایت» اظهار می‌دارد که ولایت بر دو قسمت «عام» و «خاص» منقسم می‌گردد، ولایت عام از ایمان به خدا و انجام اعمال صالح حاصل می‌آید و ولایت خاص، فنای شخص از جهت ذات، صفت و فعلاً در خداوند است. ولایت خاص هم بر دو قسم است، «ولایت خاص عطایی» و «ولایت خاص کسبی». ولایت خاص عطایی آن است که شخص قبل از هر گونه کوشش و مجاهده‌ای با نیروی جذب‌الهی به نزد حق جذب شود، به چنین شخصی که جذب‌اش بر مجاهده‌اش پیشی گرفته باشد، «محبوب» گفته می‌شود.

ولایت خاص کسبی آن است که شخص بعد از مجاهده و کوشش به واسطه جذب‌الهی به قرب حق نایل می‌آید. این شخص را که مجاهده بر جذب‌اش سبقت دارد، «محب» خوانند. صدرالمتهلین می‌افزاید که در این ولایت، اگر چه آن را کسبی خوانند، و در نتیجه مجاهده و عبادات و ریاضیات خود شخص است (8).

اما این گرایش به مجاهده و به جای آوردن عبادات نیز، حاصل جذب‌باطنی و درونی خداوند است که فرد را از درون دعوت به تقرب الی الله می‌کند و اگر این جذب‌باطنی نباشد، فرد هرگز از خواسته‌های نفسانی خود دست نمی‌کشد. ملاصدرا، بر آن است که در مقام مقایسه ولایت خاص عطایی و کسبی، محبوبان یعنی کسانی که واجد ولایت خاص عطایی هستند، از محبان که همان صاحبان ولایت خاص کسبی هستند، دارای کمال بیشتری می‌باشند. وی بر این عقیده است که اصل ولایت، که موجب تمایز ولی از غیر ولی است، علم شهودی برهانی به خداوند، صفات، آیات، ملائکه، کتب و رسل او و روز آخرت است، و این علم هرگز قابل محو و زوال و فراموشی نخواهد بود.

وی هم چنین معتقد است که اگر چه ظهور کرامات و خوارق عادات به دست ولی جایز است، اما ظهور این امور از شرایط ولایت محسوب نمی‌شود تا با وجود آن در هر کسی، آن شخص ولی باشد و با عدمش، ولایت شخص انکار گردد، چه، به عقیده او، گاهی خوارق عادات از غیر اولیا نیز صادر می‌شود (9).

واسطه فیض الهی:

باید در میان خلق همواره انسان کاملی موجود باشد که تمام کمالات انسانی ممکن در او به فعلیت رسیده باشد و با عالم ربوبی ارتباط داشته باشد تا واسطه بین عالم غیب و نوع انسان محفوظ بماند. اگر چنین بر گزیده‌ای در میان بشر نباشد، حرکت تکاملی افراد بی‌غایت و بدون هدف خواهد بود. بر اساس آیات قرآن کریم (آیات ۳۰ و ۲۱۳ سوره بقره) پروردگار در نظام خلقت و نیز قانون‌گذاری، ائمه و حجت‌های خودش را خلیفه روی زمین قرار داده و آنان را مجرای بهره‌وری‌ها و فیض عام و خاص برای مردم ساخته و تمام اسمای الهی را به ایشان آموخته است «و علم آدم الاسما کلها» تا اینکه به اذن او، همچون خودش در همه چیز تصرف و دخالت کنند و جانشین او و عهده‌دار امور زمین و مردم باشند و همچنین است که اگر حجت و خلیفه خدا در زمین نباشد، خاک هستی مردم را در خود فرو خواهد کشید. خداوند متعال، با اسما و صفات عالی‌اش همه چیز و همه پدیده‌ها را آفرید و خود عهده‌دار تمام امور آنهاست.

اما بنای ذات مقدسش بر این است که امور خلقت مادی از طریق اسباب مادی و بدون دخالت مستقیم، بلکه با واسطه اداره کند. از جمله اسباب برای اصلاح امور ظاهری و باطنی مردم، پیامبران و جانشینان آنان به خصوص امامان معصوم علیهم السلام هستند. امام صادق (ع) می‌فرماید: خداوند ناپسند و ناخوش می‌دارد که امور عالم را بدون اسباب و وسایط اداره کند، از این رو برای هر چیز سببی قرار داده است و برای هر سبب گستره و میدان قدرت نفوذی قرار داده و برای هر نشانه‌ای راه ورودی گویا و خواننده به حق مقرر فرموده است. هر که او را بشناسد و به رسمیت بپذیرد، خدا را شناخته است و هر که او را انکار کند، خدا را انکار کرده است. آن بارگاه و راه ورود رسول الله و ما هستیم (10).

ملاصدرا «انسان معصوم» را علت پیدایش خلقت و عامل تداوم آن می‌داند و می‌گوید: جهان به سبب وجود خاتم‌الاولیا علیه‌السلام است که برپا است و روی عدالت جهانی را خواهد دید.

اثبات امامت حضرت مهدی (عج):

امامت در لغت به معنای پیشوایی، پیش‌نمازی، مقتدایی و... آمده و در اصطلاح یعنی ریاست عامه در امور دین و دنیای مردم، به نیابت از پیغمبر اکرم (ص).

امامت حضرت مهدی (عج) به چند راه ثابت می‌شود یکی از راه نص و معجزه و دیگری به دلایل عقلی و نقلی. اما نص: شیخ صدوق در کتاب کمال‌الدین به سندی صحیح به نقل از یونس ابن عبدالرحمن آورده است که گفت: به محضر امام موسی بن جعفر (ع) مشرف شدم و عرضه داشتم: یابن رسول الله آیا تو قائم بالحق هستی؟ فرمودند: من هم قائم بالحق هستم و لکن آن قائمی که زمین را از دشمنان خدای عزوجل پاک می‌کند و آن را پر از عدالت می‌نماید، همچنان که از ظلم و جور و ستم پر شده باشد، پنجمین فرزند من است که غیبتی طولانی دارد، زیرا که بر جان خود می‌ترسد. در این مدت عده‌ای از حق برگشته و عده‌ای دیگر ثابت قدم می‌مانند. سپس فرمود: خوشا به حال شیعیان ما که در غیبت قائم ما به رشته ولایت ما چسبیده و به دوستی ما ثابت مانده و از دشمنان ما بیزار باشند. آنان از ما و ما از آن‌ها هستیم (11).

نمونه‌های دیگری از نص را می‌توان در جلد دوم کتاب کمال‌الدین، صفحات ۳۷۶ و ۳۸۱ و ۴۰۹ ملاحظه کرد.

اما معجزه: معجزات و کرامات حضرت، دلیلی بر اثبات امامت اوست. از علی بن محمد سمری نقل شده که به محضر مقدس حضرت مهدی (عج) نامه نوشت و درخواست کفن کرد. جواب آمد که در سال هشتاد یا هشتاد و یکم به آن نیازمند خواهی شد. پس در همان وقتی که آن حضرت برایش تعیین کرده بود وفات یافت و یک ماه پیش از فوتش کفن برایش فرستاده شد (11).

و از جمله معجزات آشکار حضرت، حاجت گرفتن مردم از آن حضرت است که هر از گاهی زبان به زبان می‌چرخد و مشتاقان را امیدوارتر و مشتاق‌تر می‌کند. شفا یافتن بیماران لاعلاج در مسجد جمکران از آن جمله است. در کتاب‌های کمال‌الدین شیخ صدوق، و بحارالانوار علامه مجلسی و نجم‌الثاقب میرزا حسین نوری از معجزات حضرت بسیار آمده است.

دلایل عقلی و نقلی اثبات مهدویت:

دلایل عقلی عبارتند از: برهان لطف، برهان عنایت، برهان فطرت، برهان واسطه فیض الهی، برهان علت غایی، برهان امکان اشرف، برهان تجلی اعظم، برهان اتمام حجت و... برهان‌های عقلی ذکر شده هر کدام توضیح و تفصیل خود را دارد که ما در بحث مبانی مهدویت چند مورد آن‌ها را شرح دادیم که به نوعی دلایل عقلی محسوب می‌شوند و ما در اینجا فقط به توضیح برهان لطف و برهان امکان اشرف از موارد دلایل عقلی و چند مورد از موارد دلایل نقلی که شامل آیات قرآن و احادیث و روایات هستند می‌پردازیم.

برهان لطف: یکی از براهین عقلی که متکلمان زیاد به آن استدلال می‌کنند «قاعدۀ لطف است»: علامه حلی برای اثبات امامت به این قاعدۀ تمسک جسته، می‌گوید: «امامت، ریاست عامه الهی در امور دین و دنیاست، برای شخصی از اشخاص به عنوان نیابت از پیامبر (ص) و این واجب عقلی است، زیرا امامت لطف است. پس ما علم قطعی داریم که اگر برای مردم شخصی باشد که ریاست آن‌ها را بر عهده گیرد و آن‌ها را راهنمایی کند و دیگران از او اطاعت کنند و او حق مظلوم را از ظالم بستاند و ظالم را از ظلم منع کند، مردم به صلاح نزدیک‌تر و از فساد دورتر می‌شوند.»

قاعدۀ «امکان اشرف»:

ملاصدرا از طریق کاملاً فلسفی که همان اثبات وجود حجت الهی از طریق قاعدۀ «امکان اشرف» است، به اثبات امامت می‌پردازد. بر طبق این قاعدۀ لازم است که در تمام مراحل وجود، ممکن اشرف بر ممکن اخس مقدم باشد. بنابراین هرگاه ممکن اخسی وجود داشته باشد، باید قبل از آن، ممکن اشرف موجود شده باشد. واسطه افاضه وجود و ریزش فیض سلسله‌وار از اشرف به اخس است، زیرا سلسله وجود در قوس نزول همواره از اشرف به اخس است و این تقدم و سببیت، امری ذاتی و طبیعی است. ملاصدرا در شرح اصول کافی، ذیل حدیث: «لو لم یبق فی الارض الا ائتان، لکان احدهما الحجج» می‌گوید: نوع نبی و امام، نوع اشرف و عالی از سایر انواع فلکیه و عنصریه است و نسبت حجت به سایر بشر در مرتبه وجود همانند نسبت انسان به حیوان و نسبت حیوان به نبات و نبات به جماد است. بنابراین انسان علت وجود و غایت حقیقی خلقت سایر موجودات زمینی است که اگر زمین از وجود انسان خالی باشد، همه موجودات، اعم از جماد، نبات و حیوان، نابود می‌شوند. همین‌طور اگر زمین از وجود حجت الهی خالی باشد، همه آدمیان نیست و نابود می‌شوند. در واقع آبادانی و بقا انواع مخلوقات مستلزم وجود حجت خدا است. ملاصدرا بر این باور است که حجت خداوند بر خلق همواره یا رسول و نبی است و یا امام و ولی، نبوت قطع شدنی است، اما باطن آن که همان امامت است تا روز قیامت ماندگار می‌باشد.

برهان اتمام حجت:

اگر رهبری امام معصوم علیه‌السلام در هر دورانی و در میان مردم هر نسلی از نسل‌های بشر نباشد، چه بسا مردم گمراه گشته، گمراهی و فساد خود را معلول نبود این رهبر بدانند. از این رو همیشه، خداوند باید امام یا امامانی معصوم در جامعه معین کرده باشد تا حجت را بر مردم تمام کنند و بهانه‌ای برای منحرفان باقی نماند، از این رو خداوند در سوره انعام آیه ۱۴۹ می‌فرماید: «فله الحجج البلیغه» بگو ای پیغمبر برای خدا حجت رسا است. و در روایتی از امام باقر علیه‌السلام آمده است: «ان الحجج لا تقوم لله عز وجل علی خلقه الا بالامام حتی یعرفونه» یعنی «حجت خدا بر خلقش تمام نشود، مگر به وجود امامی زنده که مردم او را بشناسند».

دلایل نقلی اثبات مهدویت شامل: آیات قرآن کریم و احادیث و روایات ماثور از پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین علیهم‌السلام که در اینجا به بعضی از آیات قرآن کریم و همچنین بعضی از احادیث و روایات استناد می‌شود. آیات قرآن کریم، در قرآن آیات زیادی دلالت بر منجی عالم بشریت، مهدی موعود وجود دارد که بعضی بیش از یکصد و بیست آیه و طبق بعضی اقوال تا یکصد و چهل آیه در خصوص امام مهدی و حکومت واحد عدل جهانی آورده، که ما اینجا فقط چند آیه را به عنوان نمونه ذکر می‌کنیم. یکی آیه ۱۰۵ سوره انبیا که ترجمه آیه این است «ما بعد از آنکه در تورات نوشته بودیم، در زبور هم نوشتیم که بندگان شایسته ما، وارث زمین می‌شوند».

دوم: سوره قصص، آیه پنج، که ترجمه آیه این است. «ما اراده کردیم که بر ضعف‌های زمین منت نهاده و آنان را پیشوا و وارث زمینشان گردانیم». آیه دیگر، آیه ۱۴۹ سوره انعام، «فله الحجج البلیغه» بگو ای پیامبر برای خدا حجت رسا است. صدرالمتهلین در تفسیر آیه ۲۷ سوره الحديد به این مطلب پیرامون امام دوازدهم اشاره می‌کند که سنت الهی همواره از آغاز از طریق آدم، نوح، و آل ابراهیم (ع) تا زمان نبی اکرم (ص) جاری بوده و پس از ختم نبوت، از طریق ولایت که همان باطن نبوت است تا روز قیامت جاری خواهد بود. وی اظهار می‌کند که به همین جهت عالم هرگز از

حامل این سنت یعنی ولی، خالی نخواهد ماند. به عقیده وی، ولی خدا، صاحب علم الهی، واجد ریاست مطلق در امر دین و دنیا است، خواه این ولی از جانب مردم مورد اطاعت قرار گیرد یا نگیرد و خواه ظاهر و آشکار باشد یا نباشد، در هر صورت و در هر زمانی، حجتی حامل سنت الهی، از جانب خداوند وجود دارد. وی سپس بیان می‌کند که همان‌طور که نبوت با نبی اکرم (ص) خاتمه یافت، دوره ولایت هم با مهدی (عج) آخرین فرد از اولاد نبی اکرم (ص) که همانام رسول اکرم است و با ظهورش زمین را از عدل و قسط پر می‌کند، همان‌طور که از ظلم و جور پر شده است، خاتمه خواهد یافت (6).

وی همچنین در شرح اصول الکافی، ذیل شرح حدیث بیست و یکم از کتاب العقل والجهل، مطلبی را پیرامون امام دوازدهم می‌آورد. آنجا که امام محمد باقر (ع) می‌فرماید: «چون قائم ما قیام کند، خداوند دست رحمتش را بر سر بندگان گذارد، پس عقولشان را جمع کند و در نتیجه خردشان کامل شود». وی ذکر می‌کند که قائم همان مهدی صاحب الزمان (عج) است که امروز زنده، اما از دیده‌ها نهان است. وجود او به نحوی است که ضعیف و بیمار و پیر نمی‌شود. اما از این وجود، نباید چنین پنداشت که روح وی از بدنش جداست، بلکه او می‌خورد، می‌آشامد، سخن می‌گوید، حرکت می‌کند، می‌ایستد، راه می‌رود، می‌نشیند و می‌نویسد (2).

صدرالمتالهین کیفیت حیات و زندگانی امام مهدی (عج) را مثل زندگی حضرت عیسی بن مریم (ع) می‌داند و بر آن است که منکران وجود او، به سبب قصور علم، ضعف ایمان و کمبود آگاهی‌شان از کیفیت این غیبت است که وجود او را انکار یا در آن تردید می‌ورزند. وی بر آن است که از اخبار و روایات متعدد و صحیح برمی‌آید که ظهور وی قطعاً اتفاق خواهد افتاد، حتی اگر از دنیا جز یک روز باقی نمانده باشد (2).

ملاصدرا در زمینه اثبات امامت در جای جای کتب عمیق و دقیق خود، درخششی منحصر به فرد دارد. او در شرح اصول کافی، کتاب حجت، فصلی را به نام «ان الحجج لا تقوم لله علی خلقه الا بامام» گشوده است، امام را حجت خداوند بر خلق معرفی می‌کند و می‌گوید چنین است «حجت خدا بر خلقش برپا نگردد جز به وجود امام، تا شناخته شود» (2).

متن این حدیث را داوود الرقی از امام موسی بن جعفر (ع) نقل می‌کند. ملاصدرا در شرح این حدیث بیان می‌کند که حجت بر دو قسم است، یکی حجت ظاهری و دیگری حجت باطنی است.

حجت باطنی به عقیده او همان نور قدسی و برهان عرشی است که بر قلب برخی از افراد خاص تجلی پیدا می‌کند و توسط آن، آن شخص کامل به احوال مبدا و معاد و طریق قرب الی الله و دوری از عذاب روز قیامت آگاه می‌گردد.

اما حجت ظاهری، همان انبیا و ائمه هستند. به عقیده ملاصدرا، آدمیان جز عده بسیار، شاذ و قلیلی از آن‌ها به حجت باطنی نائل نمی‌گردند و محتاج حجت ظاهری‌اند که توسط اطاعت و فرمانبرداری از انبیا و ائمه به شناخت حق تعالی، راه وصول به او و نجات از عذاب اخروی نایل می‌گردند (2). چنان‌که ملاحظه می‌شود ملاصدرا در اینجا، بر فایده تشریحی وجود امام (ع) تأکید می‌کند و بر اساس همین فایده وجودی است که استدلال‌های اول، دوم، پنجم تا نهم خود را بر وجوب وجود امام اقامه می‌کند.

ملاصدرا، فایده تکوینی امام را در شرح خود بر حدیث چهارم از باب «ان الحجج لا تقوم لله علی خلقه الا بامام» بیان می‌کند، متن این حدیث از ابان بن تغلب از امام جعفر صادق (ع) نقل می‌کند، چنین است: «حجت خدا پیش از خلق بوده و با خلق می‌باشد و بعد از خلق هم باشد» (2).

صدرالمتالهین در شرح این حدیث از قول عوام الناس که گمان می‌کنند، انبیا و ائمه فقط برای هدایت خلق خدا، آفریده شده‌اند، انتقاد کرده و این قول را تمام نمی‌داند و بر آن است که غرض از آفرینش انبیا و اولیا چیزی است فراتر از اصلاح خلق و آن واسطه در ایجاد خلق بودن و خلقت آن‌هاست (2).

در شرح اصول کافی، کتاب حجت، در روایت چهارم همین فصل آمده است که: قال ابو عبدالله علیه السلام: الحجه قبل الخلق و مع الخلق و بعد الخلق...، یعنی ائمه علیهم السلام از طرف خدا، قبل از خلق خلاق، حجت بوده‌اند و همراه با آنان نیز حجت‌اند و پس از انقراض عالم نیز حجت هستند.

ایشان، در توضیح این روایت پربار و سنگین می‌فرماید: خدای متعال، نظام هستی را برای پیدایش نفوس کامل و ذوات عالی و انوار شامخ آفرید و اراده اولیه از پیدایش جملگی نظام صنع، آن است که در خط استکمال و تمامیت وجودی آن بزرگواران قرار گیرند و البته از آثار وجودی آن نیز هدایت بشری و راهنمایی نسل آدمی، بلکه تقلین است و این خود، نکته‌ای است که از دقیق‌ترین مسائل کلام و فلسفه الهی شمرده می‌شود. بر این اساس، ذات آن بزرگواران، قبل از خلق و همراه خلق و بعد از خلق، همواره غرض از خلقت عالمیان و حجت و دلیل بر اصل ایجاد بوده‌اند. به دیگر بیان، آن بزرگواران، علت نهایی نظام صنع هستند که بدون آنان، خدای متعال، دست به ایجاد هستی نمی‌زد. به همین دلیل است که در زیارت جامعه کبیره آمده است: «بکم فتح الله و بکم یختم». همچنین مرحوم صدرالمتألهین، در «باب حجت» شرح اصول کافی، فصل دیگری را منعقد فرموده به نام «باب ان الارض لا تخلو من حجه» در حدیث یکم این باب، ابن ابی عمیر، از حسین بن ابی‌علائق نقل می‌کند که از امام صادق (ع) سوال می‌کند: «تكون الارض لیس فیها الامام؟ قال، لا:» «آیا امکان دارد که زمین، خالی از امام باشد؟ در جواب فرمودند: ممکن نیست».

دیدگاه خاص ملاصدرا نسبت به جایگاه مهدویت:

جایگاه مهدویت به عنوان وجود برتر حجت الهی و ابداع واسطه‌گری در فیض الهی و بقای عالم به دلیل وجود حجت خدا در روی زمین، مقتضای عنایت ربانیه است که نیاز مردم به وجود امام را از نیاز منافع ضروری‌شان بیشتر می‌داند. با این دیدگاه ملاصدرا معتقد است که محال است زمین از وجود امام خالی باشد. از نظر وی امام واسطه فیض الهی، علت غایی و حتی علت فاعلی جهان است.

مهدویت دارنده مقام انسان کامل در جایگاه مقام امامت است و این منصب در مقام ثبوت، کمال اول و ذاتی است. اما نصب وی در مقام اثبات، کمال ثانوی و عرضی است. یعنی در تحقق خارجی و سروری ظاهری، مقبولیت مردم و اقبال عمومی تعیین‌کننده است. اما متأسفانه از تاریخ اسلام و مسلمانان دیده می‌شود که واسطه شیطنت دنیاپرستان، و ریاست طلبان و هوا و هوس‌بازان، و خلفای ظلم و جور - به جز قریب به پنج سال برای امیرالمومنین (ع) - در تشکیل حکومت اسلامی در تحقق خارجی و سروری ظاهری و مقبولیت مردم و اقبال عمومی، برای بقیه ائمه جهت تشکیل حکومت اسلامی مقبولیت عمومی تحقق خارجی پیدا نکرد. اما بر طبق سنت و وعده الهی برای مهدی موعود (ع) در برپایی حکومت جهانی و عدل الهی تحقق خارجی و سروری ظاهری ایجاد و مقبولیت مردم و اقبال عمومی حاصل خواهد شد، و حق مظلومین عالم از ظالمین گرفته خواهد و ظالمین به سزای اعمال خود خواهند رسید ان شاء الله.

نتیجه‌گیری

تفکر مهدویت در شیعه و در بین فلاسفه اسلامی خصوصاً صدرالمتألهین شیرازی به استناد مبانی مهدویت و به استناد دلایل عقلی و نقلی، رهیافت خاصی نسبت به تاسیس نظام عدل الهی و جهانی ارائه کرده، گرچه این تفکر به اشکال گوناگون در اکثر ادیان و مذاهب دینی و حتی غیردینی وجود دارد. اما منحصر به شیعه دوازده امامی است. این نظام الهی و سیاسی صبغه آرمانی دارد، و آثار گسترده‌ای در تاریخ تمدن اسلام بر جای گذاشته است. نظریه امامت و رهبری و حجت الهی در تفکر شیعه بر اساس نص از پروردگار و بیان سریع از زبان مبارک پیامبر (ص) جاری شده و هویت امامان معصوم علیهم السلام را معرفی کرده است.

ملاصدرا در آثار فلسفی و عرفانی خود بر اساس استدلال‌های عقلی و نقلی در مهم‌ترین آثار فلسفی‌اش همچون اسفار اربعه، شرح بر اصول کافی، مفاتیح‌الغیب، اسرار‌الآیات، تفسیر قرآن کریم، مبدا و معاد، به بررسی ابعاد گوناگون مسأله امامت و مهدویت پرداخته است، و با استناد به قواعد برهان لطف، قاعده امکان اشرف، واسطه فیض الهی و دیگر براهین عقلی و همچنین دلایل نقلی شامل آیات قرآن کریم و احادیث و روایات پیامبر اسلام (ص) و سایر ائمه به اثبات امامت و مهدویت پرداخته است و وجود برتر را بیان نموده و با ابداع واسطه‌گری در فیض الهی و بقای عالم، به اثبات وجود حجت الهی می‌پردازد.

ملاصدرا امامت و ولایت را مقتضای عنایت ربانیه می‌داند و نیاز مردم به امام را از نیاز به منافع ضروری‌شان بیشتر می‌داند و قائل به وجوب عقلی و نقلی نصب امام بر خداوند است و با اثبات وجوب عقلی امام بر خداوند، تعیین وی با نص و ولایت تشریحی و تکوینی امام، معتقد است که محال است زمین از وجود امام خالی باشد. از نظر وی امام واسطه فیض الهی، علت غایی و حتی علت فاعلی جهان است.

دارنده مقام انسان کامل و سیر و سلوک معنوی در چهار سفر عقلی، معنوی اسفار اربعه، با سیر و سلوک در جایگاه مقام ولایت شکل گرفته است. ملاصدرا معتقد است، منصب امام در مقام ثبوت، کمال اول و ذاتی است. اما نصب وی در مقام اثبات، کمال ثانوی و عرضی است. یعنی در تحقق خارجی و سروری ظاهری، مقبولیت مردم و اقبال عمومی تعیین‌کننده است. امام و ولی خدا در مقام ثبوت از آنجا که وضع قانون از جانب خداست و قانونی که منتسب به خداوند است قانونی است و قانونی که منتسب به خداوند نباشد دارای ارزش نیست. پس نصب امام به عنوان شرط ثبوت از جانب خداوند است.

در حقیقت مقام امامت در حکمت متعالیه و دیگر آثار ملاصدرا، مقامی است که دارای اصالت قطعی باشد، به گونه‌ای که هر آنچه جز اوست فرع بر وجود او، و به سبب وجود اوست. دارنده این مقام حد اعلای وجود و کمالات و آثار است، از جمله کمال عقل و نفس ناطقه را دارد. وجودی است که هیچ‌گاه زمین خالی از آن نبوده، کمال و ترقی نظام الهی مستلزم پیروی از رهنمودهای امام معصوم (ع) است. بودن وی در جایگاه مقام اثباتی خویش و معرفت و شناخت کامل مردم از شخص امام و مقام امامت است.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

References

1. Amini E. *Dadgostar-e Jahan (The Just Ruler of the World)*. 18 p.
2. Mulla S. *Mafatih al-Ghayb (With annotations by Mulla Ali Nouri)*. 1st Edition ed. Khajavi M, editor. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies / Iranian Institute of Philosophy.

3. Tabatabaei SM, et al. Mo'jam Mahdaviyat dar Tafasir-e Shi'eh va Ahl-e Sunnat (Encyclopedia of Mahdism in Shia and Sunni Interpretations). 28 p.
4. Amini E. Dadgostar-e Jahan (The Just Ruler of the World). 65-7 p.
5. Qazvini SMK. Imam Mahdi from Birth to Reappearance. 566 p.
6. Mulla S. Asrar al-Ayat. 237-9 p.
7. Mulla S. Sharh Usul al-Kafi, Kitab al-Hujjah (Commentary on Usul al-Kafi, Book of Proof). 1st Edition ed. Khajavi M, editor. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
8. Pourbahrami A. Mahdism and the Necessity of the Imam's Existence from the Perspective of Sadr al-Muta'allihin. Journal of Religious Thought (Shiraz University). 2006:91-114.
9. Mulla S. Al-Asfar al-Arba'ah. 25 p.
10. Latifi R. Adelleh-ye Aqli va Naqli-e Imamat va Mahdaviyat (Rational and Traditional Proofs of Imamate and Mahdism).
11. Al-Shaykh A-S. Kamal al-Din wa Tamam al-Ni'mah. 361 p.